Miroslav Bertoša

NEKI PODACI O KRIJUMČARENJU (I UZGOJU) DUHANA U ISTRI U XVIII. STOLJEĆU

SADRŽAJ

Uvodni osvrt: Duhan u gospodarskoj i društvenoj povijesti 85
Arhivske vijesti o duhanu u Istri 88
Krijumčari i preprodavači. Nevolje jednog zakupnika 91
Prohibicijski postupci 95
Fiskalna represija i »negativna socijalizacija« (kao zaključak) 97

Prilozi

a) Memoriale podzakupnika daće na duhan Carla Bernardellija . . . 100
b) Sažetak prijedloga zakupnika duhana u Kopru za reguliranje prodaje duhana u privatnim gospoštijama 104
c) Proklamacija Girolama Grimanija, feudalnoga gospodara Savičente i Vižinade, o zabrani krijumčarenja, prerađivanja i prodaje duhana . . 104
d) Prosvjed Girolama Manfrina, generalnog impresarija za duhan, Petorici mudrih za trgovačke poslove i njihovu inkvizitoru 105
e) Pismo Petorice mudrih za trgovačke poslove mletačkome Senatu . . 106

Some Information about the Smuggling (and Cultivation) of Tobacco in Istria in the 18th Century 107

Uvodni osvrt: Duhan u gospodarskoj i društvenoj povijesti

Duhan je iza sebe već imao dugu i bogatu nepisanu »prapovijest« i dokumentiranu povijest kada se u XVIII. stoljeću u većim količinama počeo pojavljivati kao krijumčarski teret na brodovima koji su plovili prema Trstu, Veneciji i Rijeci i zaustavljali se na istarskim obalama, odnosno kada su se pojavili prvi pokušaji sadnje te biljke na tlu Istre.

Iz svoje daleke postojbine (područja Perua, Bolivije i Čilea) — u kojoj se obični duhan (*Nicotiana tabacum*, kako je kasnije nazvan u Lineéovoj znanstvenoj sistematizaciji) uzgajao istočno od planinskog lanca Anda, a krdža (*Nicotiana rustica*) zapadno od njega — ta se biljka raširila ne samo po južnoameričkome kontinentu već i po Evropi i čitavome svijetu.[1] U početku pomalo misteriozna i mistična biljka, duhan je upotrebljavan u vjerskim ritualima radi grupnoga udisanja dima njegova osušenoga lišća koje je gorjelo na vatri, ali i u svakodnevnome životu kada su ga pušili na lulu ili uvlačili njegov dim iz okruglih smotuljaka (na Karipskim otocima nazvanih *tobagos*, pa otud i raširen naziv *tabac, tabacco, tobacco* itd.), žvakali ili uživali u obliku burmuta. Prenijet na evropski kontinent poslije Kolumbovih otkrića, duhan je tu posao kontroverznom biljkom: dok su neki isticali njegovu osobitu ljekovitost, drugi su ga smatrali proizvodom sotone.[2] Pod raznim imenima (*tabacco, caraibica, brasiliana*...) duhan je stizao u Evropu i tu postajao ukrasom botaničkih vrtova ali i biljkom koju je pratila fama tobožnjih velikih i čudesnih ljekovitih svojstava. Liječnik i diplomat Jean Nicot, da spomenemo primjer slavnog »oca nikotina«, poslao je iz Lisabona (1560) Katarini Medici malo duhanskoga praha za liječenje glavobolje, dok je drugi Francuz, Jacques Gahory, petnaestak godina kasnije tvrdio da duhan ima svojstva »univerzalnoga lijeka«.[3] Duhan je među opojnim biljkama zauzimao prvo mjesto kao dezinfekcijsko sredstvo, a ponajviše kao »odlično sredstvo za raskuživanje zraka«.[4] Od XVII. stoljeća dalje Evropljani su upravo na tim zabludama zdušno prihvatili pušenje, pa ni kasni-

[1] Relja Dimitrijević, Duvan. Natuknica u Poljoprivrednoj enciklopediji, I, Zagreb 1967, 234; François-Joël Chicou, Il tabacco: dalla pianta alla sigaretta (prijevod s francuskoga), Milano 1978, 11. i d. Usp. također Ivan Alilović, Duhan i život naroda u Hercegovini, Zagreb 1976.

[2] Joseph Kulischer, Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka, II, Zagreb 1957, 36.

[3] Fernard Braudel, Civilisation matérielle, Economie et Capitalisme (XVe—XVIIIe Siècle): Les Structures du Quotidien, Paris 1979 (navedeno prema talijanskom prijevodu: Le strutture del quotidiano, Torino 1981, 195).

[4] Jean-Noël Biraben, Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens II: Les hommes face à la peste, Paris-La Haye 1976, 181.

je, potpuno suprotne teorije nisu mogle izmijeniti ukorijenjeno uvjerenje o ljekovitosti duhana. Još g. 1720—21. u nekim se farmaceutskim spisima u Francuskoj duhan spominjao kao »zaštitno sredstvo protiv kuge«.[5]

No, usporedno sa širenjem uživanja duhana pojavljuju se i zakonski propisi protiv pušenja i nastojanje da se njegova upotreba što više ograniči. Novija istraživanja, sintetizirana u velikoj ediciji o gospodarskoj povijesti priređenoj na sveučilištu u Combrigeu, pokazuju da su ti propisi o ograničenjima i zabranama bili veoma različiti u pojedinim zemljama: dok je, primjerice, engleski kralj nezadovoljstvo širenjem pušačkih navika među podanicima izrazio pismenom polemičkom replikom protiv duhana (*Counterblaste to Tabacco*, g. 1603), u Rusiji su se pušenje i drugi oblici uživanja te biljke kažnjavali odsijecanjem nosa![6] Ubrzo je i Crkva stupila u prve redove bitke protiv duhana: u Engleskoj su svećanici proglasili da on štetno djeluje na duhovana svojstva čovjeka, u Njemačkoj su teolozi tvrdili da uživatelji duhana gube spasenje duše i da je duhan vražje djelo... Vlast je u Londonu počela pušače zlostavljati javno na ulicama, a u Švicarskoj ih stavlja na stup srama ...

Strogim se kaznama ipak nije mnogo postiglo. Točno primjećuje Fernand Braudel da svaka »civilizacija« ima svoja birana jela i svoja opojna sredstva: u XII. i XIII. stoljeću vladala je prava euforija za mirodijama i začinima (za paprom u prvome redu); u XVI. stoljeću na prvo mjesto izbija alkohol, a u daljim se stoljećima njemu pridružuju čaj, duhan i kava. Naše doba robuje drogama. Usporedno s porastom ili, barem, »dugim trajanjem« prehrabenih kriza čovječanstvo osjeća potrebu za nekim nadomjestkom, drži Braudel na stranicama spomenute knjige, u velikome poglavlju pod karakterističnim naslovom »Suvišno i neophodno: hrana i piće«.[7] Duhan predstavlja takav nadomjestak, zaključuje autor u glavi »Stimulatori: slava duhana«.[8] Između XVI. i XVII. stoljeća duhan se udomaćio u čitavome svijetu, i to u većoj mjeri od čaja i kave, premda su te dvije posljednje droge potjecale iz kulturno-povijesnih krajeva sa starom i bogatom civilizacijom (Kina, islamski svijet), a duhan iz ambijenta američkih »divljaka«, kako ih je tada doživljavala Evropa.[9]

Unatoč zabranama i antiduhanskim teorijama potražnja za njim vrtoglavo je rasla i u pojedinim zemljama utjecala na unosnu kolonijalnu ekspanziju (npr. osnivanje Virginije, Marylanda i Istočne Indije). Zemlje proizvođači duhana ostvarivale su izvozom goleme ekstraprofite, dok su se, s druge strane, u ministarskim kabinetima država uvoznica često čuli energični protesti zbog takvih izdataka. Tako je, na primjer, g. 1620. u engleskome parlamentu oštro prigovoreno vladi što je za uvoz duhana iz Španjolske utrošila veliku svotu od 120.000 funti sterlinga! Težnja države da trgovinu duhanom i visoke zarade koje su se od nje ostvarivale zadrži u svojim ru-

[5] Fernand Sauvé, Les épidémies de peste à Apt notamment en 1588 et 1720—21, Annales de la Société d'Etudes provençales II, Aix s. d., 87—101 (navedeno prema Birabenu, n. dj.).

[6] The Cambridge Economic History of Europe. Vol. IV: The Economy Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London 1967. Usp. kasniji talijanski prijevod: Storia economica Cambridge IV, Torino 1975, 337.

[7] Braudel, n. dj., 127—97 (Il superfluo e il necessario: alimenti e bevande).

[8] Isto, 194—97 (Gli stimolanti: le glorie del tabacco).

[9] Isto, 195.

kama dovela je do sklapanja posebnih ugovora, s kompanijama za eksploataciju duhana u kolonijama (npr. s *Virginia Company*) i do zabrane sadnje duhana na tlu Engleske. Zakon, potvrđen u parlamentu, nije bilo moguće striktno provoditi, jer je duhanska konjunktura bila tako velika da su mnogi uzgajivači (prema nekim podacima bilo ih je preko šest tisuća!) otvoreno kršili zakonske propise. Šezdesetih godina XVII. stoljeća vlada je morala upotrijebiti vojsku da bi uništila usjeve duhana širom Engleske. Dalje pokušaje ilegalne sadnje duhana vlast je sprečavala veoma visokim globama i javnim spaljivanjem otkrivenih zaliha. Trgovina duhanom u Engleskoj postala je kraljevski monopol, pa su i trgovci tim artiklom za svoju djelatnost morali tražiti kraljevu privolu.

U Francuskoj je trgovina duhanom također postala državnim monopolom (od g. 1674), koji se, poput ostalih, davao u zakup. Uzgoj domaćega duhana u početku se i poticao, ali pod strogom kontrolom vlasti. No, od g. 1719. počela se primjenjivati politika favoriziranja duhanske industrije u francuskom prekomorskom posjedu u Louisiani pa je u matičnoj zemlji zabranjena sadnja duhana, osim u tri pokrajine (Franche-Compté, Alzas i Flandrija). Kazne za prekršitelje bile su još oštrije od onih u Engleskoj: tko je nezakonito sadio duhan mogao je biti osuđen na galije, na prisilni rad, pa čak i na smrt. (Tek će revolucionarna skupština g. 1791. ukinuti te zakone i proglasiti slobodu kultiviranja i prodaje duhana.)

Portugal i Španjolska, posjednici golemih tropskih područja, nisu uopće poticali domaće pokušaje sadnje duhana. U Španjolskoj će se proizvodnja duhana razviti tek poslije gubitka prekomorskih posjeda.

Za lokalne potrebe duhan se uzgajao u nekim evropskim područjima pod turskom vlašću, osobito u dolinama Tesalije u XVIII. stoljeću No, tek mnogo kasnije, kada se formirao zapadnoevropski pomodni zanos za »turskim« duhanom, ta će proizvodnja dobiti veće razmjere i biti usmjerena prema izvozu.[10]

U svim spomenutim evropskim zemljama postoji zajednička crta razvoja: vlast je veliku potražnju i dobru prođu duhana nastojala iskoristiti za fisk. Uvedeni su duhanski monopoli, najprije kao način prohibicije, zatim kao čisto fiskalni postupak, odnosno kao način oporezivanja.[11]

---

[10] Storia economica Cambridge, n. dj., 338—39.

[11] U težnji za što većim profitima države su ne samo odustale od proganjanja i kažnjavanja pušača već su uživanje duhana podigle na razinu društvene kulture pojedinih nacija. Ulazak pojedinca u društvenu sredinu, njegova potpuna »socijalizacija« kao da i nije bila moguća bez zapaljene cigarete i duhanskoga dima. Situacija je u povijesno-sociološkome smislu doista paradoksalna: »tabakizam«, s jedne strane, pridonosi bržoj i sveobuhvatnijoj »socijalizaciji«, što je pozitivno, ali je, s druge strane, negativno to što društvo u neku ruku »obvezuje« pojedinca da i pušenje prihvati kao jednu od norma »socijaliziranoga« ponašanja (katkada čak i kao oblik osobnoga potvrđivanja!). Individuum je, dakle, podvrgnut svojevrsnoj »represiji« jer je prihvaćanje pušenja jedan od uvjeta pripadanja »većini« Po nekim statistikama danas u svijetu puši preko 75% odraslih osoba. Usp. o tome u Chicoua, Il tabacco (n. dj., 70—71. i passim). Vrtoglave su brojke o cijeni prodana duhana i s tim u vezi o državnoj zaradi na njemu; nedavna talijanska stitistika pokazuje da 19,000.000 pušača u Italiji za cigarete potroši godišnje tri tisuće milijardi lira, odnosno osam milijardi lira dnevno! (Prema podacima u *Il Piccolo* n. 10.292, n. s., Trieste, 22. agosto 1980, 10). — Zanimljive podatke o izrugivanju pušenja u tzv. makaronskom stihotvorstvu ilirskoga doba iznio je Valentin Putanec, Na duhandžije šalna pesem, *Vjesnik*, Zagreb, 20. travnja 1980, 10.

G. 1574. vršili su se prvi pokušaji gajenja duhana u Italiji, 1620. u Njemačkoj (Baden), a poslije toga u Austriji, Mađarskoj i Rusiji. G. 1601—3. prenijet je duhan na Balkan (Grčka, Bugarska, južni dijelovi današnje Jugoslavije). Iz dokumenata Historijskog arhiva u Dubrovniku može se zaključiti da je duhan u Dalmaciju i Hercegovinu prenijet preko Venecije.[12] U grad na lagunama duhan je uveden relativno kasno, tek u XVII. stoljeću. Budući da je smatran lijekom, prodavao se samo u »ljekarničkim trgovinama« (*botteghe degli speziali*), koje su imale pravo ekskluzivne prodaje. I tu su se, naime, kao npr. u Francuskoj, duhanu pripisivala čudesna svojstva u liječenju gangrene, kuge i svih vrsta rana (do danas se sačuvalo uvjerenje da ozlijeđeno mjesto treba prekriti duhanom!).

U početku sedamdesetih godina XVII. stoljeća mletačka je vlast prodaju duhana počela davati u zakup, a prvo odobrenje za otvaranje trgovine duhanom na Trgu sv. Marka *(Pizza S. Marco)* i u *Ghettu* dobio je Davide Daniele iz Pise koji je prethodno državnoj blagajni platio deset tisuća dukata. Prvi zakupnici ostvarili su goleme profite, pa je to potaklo pravu utrku u otvaranju novih prodavaonica duhana u raznim dijelovima grada. Usporedno s time rasla je i visina zakupa, koja je dostigla vrtoglave brojke.[13]

Prisutnost duhana u metropoli *Prejasne Kraljice Mora* poticalo je, nesumnjivo, i njegovo cirkuliranje u dijelu Istre koji se nalazio pod mletačkom vlašću, premda je u to područje duhansko lišće i njegov opojni mirisni prah dolazio iz suprotnoga smjera. Događaji vezani za duhan i u Istri će imati mnoge razvojne crte koje su bile tipične za evropske zemlje dosad spomenute u ovome tekstu; upravo je zato ovo uvodno izlaganje moralo biti malo opširnije.

Arhivske vijesti o duhanu u Istri

Dosadašnja istraživanja gospodarske strukture Istre ostavljala su po strani problematiku trgovine i sadnje duhana, jednako u mletačkom kao i u austrijskom dijelu poluotoka. Osnovni je razlog tome što je izvorna građa o gospodarsko-fiskalnim pitanjima vezanim za promet i prodaju, pa i sitne pokušaje sadnje duhana na tlu Istre, veoma oskudna.[14] Venecija u Istri i nije namjeravala uzgajati tu biljku — drogu. Čini se da središnja uprava nije pretpostavljala da se na njezinu istarskom posjedu ne poštuju zakonski propisi o duhanu, pa i nije upozoravala svoje predstavnike — rektore u općinskim središtima, zdravstvene i ostale providure i nadziratelje javnog i gospodarskog života — da zaštite interese državnog fiska. Zato se prve vijesti o duhanu kao artiklu krijumčarske trgovine i nezakonita sijanja u nekim privatnim feudima na području mletačke Pokrajine Istre javljaju u dokumentima tek u XVIII. stoljeću. Te nesustavne, fragmentarne i sporadične podatke našao sam u nekim serijama građe Državnog arhiva u

[12] Dimitrijević, n. dj., 234.

[13] Giovanni Marangoni, Le Associazioni di mestiere nella Repubblica Veneta, Venezia 1974, 171.

[14] Dimitrijević, n. dj., 234, navodi podatak da je duhan g. 1601—1603. prenijet u Tursku, a odatle i na Balkan (Grčka, Bugarska i južni dijelovi današnje Jugoslavije). Autor spominje da neki dokumenti u Historijskom arhivu u Dubrovniku upućuju na pretpostavku da je sjeme duhana donijeto u Dalmaciju i Hercegovinu iz Venecije. Istra je tada ostala po strani.

Mlecima: izvještajima i pismima mletačkih podestata[15], providura za zdravstvo[16] i u fondu *Petorice mudrih za trgovačke poslove.*[17] Najviše podataka nalazi se upravo u dokumentima te posljednje magistrature, koja je bila upravni organ Senata. *Cinque Savj alla Mercanzia* vršili su već od g. 1506. sveukupni nadzor nad trgovinom na moru i kopnu na području Republike Sv. Marka. Od 1682. u dijelokrug *Petorice mudrih* potpala je i krivična istraga o krijumčarenju razne robe, a 1723. povjereno im je i nadziranje nezakonita prometa duhanom. Od tada je jedan od *Petorice mudrih* dobio naziv *Inquisitore* sa zadatkom da vrši istragu o počinjenim prekršajima.[18] G. 1778. *Cinque Savj* i njihov inkvizitor bavili su se istragom o kršenju propisa o duhanu u mletačkom dijelu Istre. O tome se u ovome prilogu iznose podaci prikupljeni u spomenutim fondovima mletačkoga Državnog arhiva.

Iako zasad nije moguće preciznije datirati pojavu duhana u Istri, pa ni u dijelu koji je držala Venecija, može se sa sigurnošću pretpostaviti da se je on i tu počeo širiti u prvoj polovici XVII. stoljeća. No, tek mnogo kasnije, od dvadesetih godina XVIII. stoljeća duhan se u izvorima spominje kao artikal zabranjene krijumčarske trgovine. Iz tih se dokumenata može razabrati da je duhan već otprije predstavljao važnu stavku državnih prihoda u Pokrajini Istri i da je tek poslije razgranatih nastojanja da se nedodopušteno uzgaja i prodaje mimo kontrole lokalnih vlasti, odnosno suprotno tadašnjim propisima, u većoj mjeri zaokupio predstavnike vlasti i gospodarskoga života.

U svojem pismu mletačkoj vladi u početku prosinca 1721. koparski podestat i kapetan veli da su krijumčari duhanom prolazili onim istim morskim putom kojim su plovili krijumčari soli: robu su prodavali u zapadnoistarskim mjestima, ali su je nastojali prevesti i u Trst, zaobilazeći straže mletačke pomorske milicije oko Debelog rta (Debeli rtič, *Punta Grossa*) nedaleko od Milja *(Muggia)*, na ulazu u Tršćanski zaljev.[19] Sačuvao se podatak da je »naoružana *feluka*«, koja se tu nalazila u zasjedi, uhitila krijumčarsku *braceru* s deset vreća duhana u listovima. Posada je pobjegla pred mletačkom milicijom, napustila brod i krijumčarsku robu i sklonila se dijelom na kopno, a dijelom je potražila spas u čamcu koji je, prema izjavi svjedoka »s dvojcom veslača otplovio prema Piranu«. Krijumčarenje duhana već se tada bilo prilično razmahalo. To se u izvorima izrijekom ne spominje, ali se može zaključiti posredno. Do nas su dospjeli samo oni slučajevi koji su po nečemu bili iznimni i koji su za to zahtijevali posebnu pažnju i prepisku sa središnjim organima vlasti. Naime, otkrivanje spomenute kri-

[15] Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV). Dispacci Rettori d'Istria (dalje: DRI). Također i Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria, *Atti e memorie della Società istriana di arheologia e storia patria* (dalje: *AMSI*).

[16] Raccolta di atti pubblici riguardanti la Provincia dell'Istria e le isole del Quarnero fatta da S. E. il sig. Pietro Girolamo Capello Proveditore sopra la Sanità in detta Provincia e isole negli anni 1731—1732—1738, *AMSI*, XVI, fasc. 3—4, Parenzo 1900.

[17] ASV. Cinque Savj alla Mercanzia (dalje: CSM). Serie: Diversorum.

[18] Andrea Da Mosto, L'Archivio di Stato di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed analitico. Tomo I, Venezia 1937, 196. Također i M. Borgherini Scarabellin, Il magistrato dei cinque savi alla Mercanzia, *Miscellanea di Storia veneto-tridentina*, III, Venezia 1926.

[19] O putovima kojima se krijumčarila sol i načinu kako su to činili vješti lokalni mornari i pomorci vidi u raspravi Miroslava Bertoše, Leta od morije, leta od kareštije (Uskočki rat i slom istarskoga gospodarstva), u djelu Istarsko vrijeme prošlo, Pula 1978, 143. i passim.

jumčarske *bracere* ne bi imalo većeg odjeka, niti bi mletački rektor o tome pisao posebni *dispaccio* u Veneciju, da se idućega dana nisu u Kopru pojavila »dva Turčina iz Skadra« i podestatu izjavila da je duhan njihovo vlasništvo i da zahtijevaju da im se odmah vrate oduzete vreće. Duhan je, po njihovim riječima, bio namijenjen prodaji u furlanskim mjestima pod vlašću austrijskoga nadvojvode, a ne u mletačkome području, pa je intervencija pomorske milicije bila zapravo nezakonita! Turski su trgovci pokazali dokumenat o osiguranju tereta (*polizza di carico*), i nakon što im je roba vraćena, otplovili su prema Trstu na »ulcinjskim lađama« (*sopra Legni Dulcignoti*).[20] Ipak, taj netipični slučaj pokazuje kojim se putom vršilo krijumčarenje duhana i s kakvom su pažnjom lokalne vlasti u Kopru i Milju počele pratiti kretanje krijumčarskih brodova, iako je kontrola prometa poslije objavljivanja patenta o slobodnoj plovidbi Jadranom sve više izmicala iz ruku oslabljene *Serenissime*. U nekadašnjem »Mletačkom kulfu« (*Golfo Veneziano*) glavnu su riječ sada imale strane i Veneciji neprijateljske države.

Od početka trećega decenija XVIII. stoljeća dalje trgovina s istočnom obalom Jadrana i Levantom dobila je nove poticaje: na tršćansko se tržište slijevala razna roba među kojom je značajno mjesto zauzimao i duhan. Postupno će tršćanski trgovci nastojati duhan iz svojih skladišta skrenuti i prema istarskim kupcima, a u tome će im pomagati i sami mletački činovnici. O tome se problemu sačuvalo pismo providura za zdravstvena pitanja Girolama Capella, upućeno iz Pirana u Mletke u prosincu 1732, u kojem on s čuđenjem izvještava da je za račun pokrajinskoga podzakupnika (*subapaltadore*) uvezeno iz Trsta u Kopar trideset bala duhana koji potječe iz Kotora. Prijašnji su proviđuri, upozorava Capello, zabranjivali uvoz duhana i kažnjavali prekršitelje.[21] U početku tridesetih godina promet duhanom postajao je sve unosniji, pa su i mletački činovnici (čak i sam podzakupnik Pokrijne Istre u Kopru!) kršili propise o uvozu i trgovini duhanom. Ipak se u taj slučaj upleo magistrat *Petorice mudrih* i 8. svibnja poništio odluku o uvozu kotorskoga duhana iz Trsta, ali su, kako navodi Capello, morali »postojati snažni razlozi da [podzakupnik] bude oslobođen od optužbe za krijumčarenje« (*ragioni assai efficaci onde assolverlo dal contrabando*). Sudeći prema izričitoj tvrdnji zdravstvenoga providura, to je prvi slučaj uvoza duhana iz strane zemlje; dotad su podzakupnici mogli kupovati duhan jedino na području mletačke države.[22]

U nastojanjima da suzbije transakcije s tršćanskim duhanom na svojem istarskom posjedu, mletačka vlada neće biti dosljedna: iako su u svibnju 1732. bale duhana vraćene u Trst, nekoliko mjeseci kasnije »generalni zakupnici« (*Partitanti generali*) isposlovali su posebno pismeno ovlaštenje (*cedola*) da se na tršćanskome tržištu mogu opskrbiti duhanskim listovima i prahom. (Simptomatično je da je istodobno isti ustupak učinjen i mletačkom zakupniku u Udinama; i on je bio ovlašten da u Trstu kupi duhan za potrebe *Patrie del Friuli*.) Promet duhanom počeo je tako prelaziti u privatne ruke pojedinih zakupnika, pa je državna blagajna u Kopru ostvarivala sve manje prihoda od uvoza toga veoma traženog artikla. Istra nije

[20] ASV. DRI. Filza 98. Capod'Istria, 6. X. bre 1721.
[21] Raccolta di atti pubblici, n. dj., 320—21.
[22] Isto, 321 (»Prima di quel momento però non fù lecito mai, ne à questo, ne agl'altri subapaltadori provedersi di Tabacco, che dalla sola Dominante«).

bila samo tranzitno područje za stranu robu, već se, na štetu vlastitoga gospodarstva, sve više pretvarala u zemlju uvoznika robe iz Trsta i ostalih austrijskih mjesta. U rujnu 1732. P. G. Capello napisao je novi izvještaj vladi u Mletke i priložio mu iscrpne tabele o provenijenciji i vrsti robe koja je na sajam u Trst stigla g. 1732.[23] U tabelarnome popisu robe namijenjene istarskome tržištu, koja je tu dopremljena iz austrijskih nadvojvodinih i carskih zemalja, pa Puglie, Gora i Ancone, nalazi se i duhan. Iz popisa cijena vidi se da je cijena za duhan bila jednaka u svim spomenutim područjima i da se za »tabacchi al cento« plaćalo 40 lira (ostala je roba bila osjetno jeftinija u Pugli, Goru i Anconi negoli u Istri).[24] Opskrba istarskoga tržišta duhanom tekla je i preko Senja,[25] dok je u mletačkome Plominu postojalo stovarište za duhan koji se iz austrijskih zemalja prevozio u Pazinsku knežiju i susjedne gospoštije pod nadvojvodinom vlašću.[26]

Popuštanje državne kontrole nad uvozom i prodajom duhana u Istri dovelo je, što je već istaknuto, do jačanja privatnih inicijativa zakupnika i podzakupnika, ali su u takvim prilikama i ti potonji ubrzo dobili opasne suparnike u spretnim pomorcima koji su neprijavljeni duhan unosili u Istru uz ostalu prijavljenu robu. Već u srpnju 1741. koparski je podestat i kapetan Paolo Condulmier, po povratku iz Istre, upozorio mletačku vladu da se uzduž istarskih obala krijumčari duhan, a osobito u lukama Vrsaru i Dajli.[27] Istodobno je jačalo, osim zakonski dopuštena uvoza, i krijumčarenje duhana iz Trsta, kako svjedoči izvještaj podnijet u Velikom vijeću nakon povratka podestata i kapetana Kopra Zuana Gabriela Badoera 1. kolovoza 1748.[28]

Krijumčari i preprodavači. Nevolje jednog zakupnika

Najbrojnija grupa dokumenata upućenih *Petorici mudrih za trgovačke poslove* nastala je u Istri g. 1778—79.[29] kao odjek izvještaja o trgovini duhanom iz pera podzakupnika poreza Carla Bernardellija. Bernardelli je 1776. postao podzakupnikom poreza na prodaju duhana nakon što je državnoj

---

[23] Isto, 328.

[24] Na i. mj. Usp. tabelu B: Merci e prodotti che derivano in Trieste dalli Stati Austriaci, dall'Imperio, dalla Puglia, Goro, et Ancona, con il prezzi, che si vendono nella Provintia dell'Istria, et Isole, à differenza de prezzi medesimi, esitandosi nella Provincia, et Isole, da Puglia, Goro, et Ancona senza far scalo à Trieste.

[25] Na i, mj. Tabela: Merci e prodotti, che si conducono da Luochi Austriaci infrascritti, e sbarcano nel Porto di Fianona per uso del Contado di Pisino, Signorie d'Ausperch, e Baronie Rampel e Brigido.

[26] Na i. mj.: Altri prodotti, che dà Luochi Austriaci infrascritti si conducono, et esitano nell'Istria, imbarcandosene poi molti degli stessi per la Dominante. Na dnu tabele nalazi se popis proizvoda (ulje, vino, obrađeni i neobrađeni kamen, vapnenac, drvo, zelene masline, svježa riba i slane sardele) koji su se iz Istre izvozili u austrijske zemlje, Pugliu, Goro i Anconu.

[27] Relazioni, n. dj., AMSI, X, 1895, 59. Usp. Relazione del N. H. Paulo Condulmer ritornato di Podestà e Capitanio di Capodistria 1741, 26. Luglio.

[28] Relazione del N. H. Zuan Gabriele Badoer ritornato di Podestà e Capitanio di Capodistria 1748, 1. Agosto. Relazioni, n. dj., 73. Usp. također i pregledni članak Luigija Morteanija, Condizioni economiche di Trieste ed Istria nel secolo XVIII studiate dalle relazioni de' Podestà-Capitani di Capodistria, *Programma del Ginnasio Communale Superiore di Trieste, Anno scolastico 1887—88*, Trieste 1888, 74. Morteani je iskoristio samo građu objavljenu u *AMSI*.

[29] ASV. DRI. Diversorum. Busta 390. i 391.

blagajni isplatio paušalni iznos i tako stekao pravo da utjeruje spomenuti porez u Pokrajini Istri. U svojem *Memorialeu*[30] upućenom iz Kopra u Veneciju 8. kolovoza 1778. on je upozorio središnju vlast na nezakonite postupke dobavljača, prodavača i raspačavatelja duhana, suprotne propisima o zakupu (*Partito de' Tabacchi*).[31] Podzakupnik Bernardelli ističe da prijeti opasnost od potpunoga presušivanja prihoda od duhanske trgovine u Istri i izražava zabrinutost za novac koji je uložio u taj posao; štoviše, drži da se bez intervencije organa vlasti neće moći održati na dužnosti podzakupnika poreza. U tekstu opisuje kako je sam poduzeo istragu i otkrio krijumčarske kanale u Pokrajini Istri »veoma bogatoj morskim lukama« (*molto copiosa di Porti marittimi*) pogodnim za takve pothvate. Najprije je obišao Labin gdje, unatoč slaboj naseljenosti, gotovo da i nema dućana u kojemu se ne prodaje duhan, i to po veoma niskim cijenama. Najbolja vrsta (*soprafino*) stoji samo četiri solda za unču, dok unča običnoga duhana ne košta više od jednoga solda. Prema Bernardelliju osnovni razlog tako »skandalozno slobodne prodaje« (*tale scandalosa libertà di vendita*) leži u činjenici da je općina Labin još od svoje predaje Republici Sv. Marka bila oslobođena gotovo svih davanja,[32] pa se to, iako mnogo kasnije, počelo primjenjivati i na duhan. Podzakupnik poreza smatra, međutim, da je takva povlastica besmislena i neodrživa, barem što se tiče artikla za koji je on zainteresiran, jer je dana labinskoj komuni u doba kada je duhan bio — nepoznat! Bernardelli upozorava da su prekršene odredbe dekreta od 2. veljače 1702, a i niz drugih koji su poslije njega uslijedili, o zabrani sadnje duhana u Istri. On se čudi što vlast nije zabranila »nedopustiv običaj« (*l'intolerabile consuetudine*) da u listopadu, studenom i prosincu pristaju »bokeljske tartanice« (*certe tartanelle Bocchesi*) u luci Rapcu podno Labina iz kojih se, suprotno zdravstvenim propisima, iskrcava duhansko lišće. Bale duhana odvoze se odatle izravno u stanove i dućane trgovaca i trgovčića a da se prethodno ne obavlja raskuživanje robe, kako je to predviđeno zakonom. U preostalom dijelu godine (od siječnja do konca rujna) »ti se podanici opskrbljuju duhanskim lišćem i prahom« s brodova iz Rijeke i Senja, koji »gotovo svakodnevno pristaju na obalama spomenute luke i obilaze čitavo primorje ove Pokrajine« (*quasi giornalmente si accostano alle Rive del Porto sudetto e quindi girano tutto il Littorale di questa Provincia*).

Drugo mjesto koje je posjetio podzakupnik poreza bio je Barban, tada feud kuće Loredan,[33] gdje je također utvrdio da se duhan prodaje i uzgaja. Barban i okolica opskrbljuju se pošiljkama duhana preko svoje općinske

[30] Na i. mj. Busta 390, n. 6. Capodistria li 8. Agosto 1778.

[31] Riječ *partito* upotrebljavala se u staroj upravnoj terminologiji za oznaku zakupa, osobito zakupa javnih davanja. *Partito* znači, dakle, isto što i *appalto*, koji se također pojavljuje u građi XVI—XVIII. stoljeća. Usp. Giuseppe Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1856, 477; Giulio Rezasco, Dizionario del linguaggio italiano storico ed amministrativo, Firenze 1881, 768.

[32] Privilegije koje je uživala labinska komuna spominje i akt o predaji grada Mletačkoj Republici, prihvaćen u Senatu 3. lipnja 1420, u kojemu se navodi da će svi domaći mještani i stranci moći slobodno, bez ikakve daće, dovoziti i prodavati robu u Labinu (»Che tutti li Forensi, e Terrieri possino condur Mercantie, vender et comprar francamente senza alcun Datio come fu sempre, e la consuetudine d'Albona«). Usp. Carlo Buttazzoni, Albona — cenni storici, *Archeografo Triestino n. s.*, I, 1869—70, str. XIII. i 3.

[33] Usp. o tome Gregorio De Totto, Feudi e feudatari nell'Istria veneta, *AMSI*, LI-LII, Pola 1939—40, 66, 83, 94.

luke u Pisku (*Porto di Pesacco*),[34] udaljene oko tri mletačke milje od središta feuda.

Idućа mjesta koja je Bernardelli posjetio — Savičenta, Vižinada i Kaštelir — nalazila su se u privatnom posjedu obitelji Grimani.[35]

Otud je prešao u Završje i Kostanjicu koji su bili sastavni dio feudalnog imanja Carla Contarinija del Zaffo.[36]

Svuda je nailazio na slobodnu i jeftinu prodaju duhana koja privlači kupce ne samo iz spomenutih privatnih feuda već i okolnih državnih posjeda. Ipak, najveći dio novca od prodanoga duhana odlazio je u ruke vlasnika *bracera* iz Rovinja koji dolze u luku Baštiju na Mirni,[37] uobičajeno stjecište kupaca i preprodavača duhana iz susjednih i udaljenijih područja mletačkoga dijela Istre. Zakupnici poreza na duhan gube na taj način svoje prihode; duhan se krijumčari čak iz veoma udaljenih krajeva i prodaje ilegalno, bez odobrenja vlasti i plaćanja pristojba. Bernardelli takvo kršenje propisa naziva sablažnjivim (*scandaloso abuso*) i poziva vladu da prosvjeduje kod nositelja feudalne vlasti kako bi se zabranilo nezakonito unošenje, uzgajanje i prodavanje duhana. Ako izostane intervencija središnje vlasti, i sam će Bernardelli doživjeti financijski slom: on je zakupio daće za tako visoku svotu da je u uvjetima neregularne prodaje duhana neće moći utjerati. Lamentacija završava upozorenjem da će i njegova »nedužna obitelj doživjeti definitivnu propast« (*estremo eccidio della mia inocente Famiglia*). Iz daljega se tksta razabire da je Bernardelli ugovorio godišnji zakup s koparskom blagajnom u iznosu od 32.000 malih libara, no da će, zbog opadanja vrijednosti novca i »osjetljive ovdašnje inflacije» (*il troppo sensibile discapito della valuta che qui corre*) od 8%, njegovo konačno dugovanje iznositi 34.560 libara, ne računajući ostale popratne troškove. Dok se prodaja duhana bude nalazila u privatnim rukama i potpuno izvan nadzora i evidencije, zakupnik neće moći izvući uplaćenu svotu.[38]

Značajno okupljalište krijumčara duhana nalazi se i u *karigadoru*, starom ukrcavalištu drva pokraj Funtane (unutar feuda grofova Borisi),[39] u koji zalaze Bokelji i Rovinjci (*Bocehesi e Rovignesi*) sa svojim barkama. Prodavači i prekupci duhana ne mimoilaze ni Momjan, posjed plemićke obitelji Rota.[40] No, po Bernardellijevu svjedočanstvu, najveće gnijezdo ilegalne

---

[34] O luci Pisak vidi u radu Danila Klena, Solane i rižišta na istočnoj obali Istre (XVII—XVIII st.), *Jadranski zbornik*, VI, Rijeka—Pula 1966, 237—52.

[35] De Totto, n. dj., 65—66, 93. Tu se, međutim, ne spominje podatak da je Kaštelir bio feud obitelji Grimani, kako to navodi Bernardelli.

[36] Isto, 64, 92.

[37] Široko ušće i riječno korito Mirne u donjem je toku bilo plovno i za veće brodove koji su ulazili s morske strane i u Baštiji ukrcavali hrastove trupce i izrađena vesla za mletački Arsenal. Usp. Danilo Klen, Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prevoz drveta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća, *Problemi sjevernog Jadrana — Zbornik Sjevernojadranskog instituta JAZU*, I, Rijeka 1963, 199—280; Miroslav Bertoša, Leta od morije, n. dj., 175.

[38] ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6. Capodistria li 8. Agosto 1778.

[39] De Totto, n. dj., 66, 84, 91.

[40] Isto, 64, 86, 96; Miljan Šamšalović, Momjanski katastik, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci* (dalje: *VHAR*), V, 1959, 121—254; Marino Budicin, Commissione ò uero Capitoli del Castellan di Momian, *Atti CRS*, XII, Trieste—Rovigno 1981—82, 83—98; Jakov Jelinčić, Jedan opis Momjana i njegova kaštela, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (dalje: *VHARP*), XXV, Pazin—Rijeka 1982, 45—57.

prodaje duhana nalazi se u Rovinju. »Prepun je stanovnika iako ne uživa nikakvih povlastica zbog svoje predaje Veneciji«, ističe Bernardelli aludirajući na prilike u Labinu; ne nalazi se u privatnoj jurisdikciji, navodi dalje podzakupnik usmjeravajući ovaj put oštricu prema feudima u mletačkom dijelu Istre, ali u njemu buja život i promet brodova, i to ne samo *bracera* rovinjskih patruna već i lađa (*bastimenti*) koje dolaze iz Albanije i Levanta prenoseći duhansko lišće u svojim tovarima. Tu i nije riječ o sitnoj krijumčarskoj trgovini, već o prometu duhanom na veliko — »ali'ingrosso«. Rovinjci preuzimaju taj duhan i bez raskuživanja odvoze ga i prodaju po Istri, Furlaniji i Dogadu (mletačkoj *Terrafermi*). Svojim *bracerama* potajno zalaze u skrivene zaljeve i lučice po istarskoj i italskoj obali, čak se uvlače i u neke rijeke i rječice (*fiumare*) da bi prodavali duhansko lišće i prah po veoma niskim cijenama. Kao zakupnik i utjerivač poreza na prodaju duhana Bernardelli je osobito pogođen činjenicom da u tom dijelu sjevernoga Jadrana ne kruži nijedan brod državne pomorske milicije kako bi sprečavao već veoma razgranatu krijumčarsku trgovinu duhanom. Usputno napominje u svojem opširnom izvještaju da ilegalno unošenje duhana ugrožava i zdravstveno stanje u Pokrajini, jer neraskuženi listovi mogu u sebi skrivati klice zaraznih bolesti.[41]

Podzakupnik je utvrdio da se prodaja duhana vrši i na »slavenskim brodovima« (*Bastimenti de'Schiavoni*) koji dolaze najčešće s »obala Albanije«[42] prevozeći raznu robu u Veneciju i Trst. Na tome putu dotiču istarsku obalu i kraće se vrijeme zadržavaju u nekim njezinim lukama, ponajviše u Rovinju i Poreču. Bernardelli je objasnio kako se provodi krijumčarenje i zašto ono izmiče nadzoru. Bale duhana ne stavljaju se u popis robe, već se drže skrivene na brodu. Tako *patruni* izbjegavaju plaćanje utovarnih polica (*Polizze di carico*) lučkim vlastima, pa roba neprijavljena dolazi na tržište. Ponovio je svoju tvrdnju da duhan najčešće krijumčare mornari na malim »bokeljskim i albanskim tartanicama« (*piccole Tartanelle de'Bocchesi, ed Albanesi*), ali je dodao da oni to čine zato da ne bi gubili vrijeme i izlagali se troškovima pregledavanja i raskuživanja listova u lazaretima. *Patruni* i mornari prodaju duhan prekupcima koji ga raznose po čitavoj mletačkoj Istri. Bernardelli savjetuje da se što prije izgradi mali lazaret u blizini Vrsara ili Poreča u kojemu bi se prikupljalo i raskuživalo duhansko lišće. Štoviše, podzakupnik je ponudio mletačkoj vladi da će sam otkupiti sav duhan iz takva lazareta kako bi se, veli on, »stalo na kraj krijumčarenju« i vršile propisane mjere zdravstvene opreznosti. Premda je Bernardelli napomenuo da bi otkup duhana umanjio njegove prihode, u suštini bi podzakupnik od takve transakcije izvukao najveću korist jer bi se gotovo sve raspoložive količine toga artikla iznimno dobre prođe našle u njegovim rukama; stekao bi, dakle, svojevrsni monopol i mogućnost da nametne cijenu.

Da bi ubrzao ostvarivanje svojih zamisli, Bernardelli je iznio prijedlog da se za potrebe lazareta popravi i prilagodi prostor u luci Vrsaru gdje pristaju dalmatinski i albanski brodovi, ili da se obnovi postojeće mjesto

[41] ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6. Capodistria li 8. Agosto 1778.

[42] Isto. — Budući da se spominju »slavenski brodovi«, treba pretpostaviti da su oni potjecali iz Crnogorskoga primorja, čiji se dio u mletačkim izvorima često naziva Albanijom. Na drugim se mjestima u toj građi nazivaju Bokeljima (Bochesi), što precizno određuje njihovo porijeklo.

zdravstvenoga nadzora u Poreču (*Luogo di Sanità a Parenzo*). Obje carinsko-zdravstvene ustanove spadale bi, po Bernardelliju, u lokalni djelokrug porečkoga podestata, dok bi vrhovnu vlast nad njima imao Zdravstveni ured mletačke vlade (*Magistrato alla Sanità*). Što se tiče preprodavača duhana — najčešće su to, kako je spomenuto, rovinjski pomorci koji svojim malim jedinicama zalaze u sva istarska obalna mjesta i u rijeku Mirnu — njihova se djelatnost može obuzdati jedino nadzorom nad čitavom istarskom obalom s pomoću naoružane filjuge s vojnom posadom (*Felucone armato di Milizia*) koji bi oplovljavao Istru od jeseni do proljeća (preciznije od 1. listopada do 31. ožujka). Bernardelli bi za se zadržao izdavanje uputa zapovjednicima milicija. Čitav je njegov projekt zamišljen prema uzoru na sustav mjera protiv krijumčara soli. Bernardeli, kao podzakupnik daće na duhan, za se zapravo traži sankcioniranje kompetencija i pravni status koji je imao zakupnik daće na prodanu sol čije je sjedište također bilo u Kopru (*Partitante de'Sali in Capod'Istria*).[43]

Prohibicijski postupci

Svojem je spisu podzakupnik Bernardelli dodao nekoliko alegata[44] koji dopunjavaju njegovo izlaganje i potkrepljuju primjerima krijumčarsku prodaju duhana i pokušaje njegova uzgoja na tlu Istre.

Prvi dokumenat dodatka, pod naslovom *Proposta del Partitante dell'Istria per le Giurisdizioni*,[45] u sažetu obliku donosi prijedloge koje je zakupnik uputio gospodarima privatnih feuda na kojima se duhan nezakonito prodavao ili sadio. Zakupnik (*Partitante*) traži od nobila i plemića — nositelja feudalnih prava — da obvežu podanike da duhan kupuju isključivo od zakupnika u Kopru po cijeni koju im on odredi. Uporno zakupnikovo zahtijevanje za izjednačavanjem cijena duhana na čitavom području mletačke Pokrajine Istre lako je objašnjivo: ako bi cijene u privatnim gospoštijama bile niže, kupci bi se usmjerili na njihovo tržište, pa bi u »državnom« dijelu opala prodaja, a s tim u vezi i zakupnikovi prihodi; opala bi, naime, mogućnost utjerivanja poreza koji je zakupnik unaprijed platio državnoj bagajni.

Od feudalnih se posjednika, nadalje, traži da zabrane »drobljenje, mljevenje i, u prvome redu, sadnju ma i najmanje količine i kakvoće duhana, čak i pod uvjetom da se on uzgaja za vlastite potrebe podanika« (*Che sia vietato espressamente, sempre però dalli sudetti Nobil Huomini Padroni di pistare, macinare, e molto più di piantere la minima qualità, e quantità delle Foglie, nemeno sotto pretesto di uso proprio delli Sudditi sudetti*).

Sa svoje strane zakupnik se obvezao da će prodavačima duhana na području spomenutih gospoštija nabavljati duhansko lišće i prah iste kvalitete kao i dosadašnji preprodavači; osim toga, i cijena će biti niža za deset posto od dosadašnje.

---

[43] ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6. Capodistria li 8. Agosto 1778 .

[44] Isto. Prilozi uz izvještaj.

[45] Taj je alegat napisan bez oznake mjesta i datuma, ali se iz konteksta može razabrati da je načinjen u Kopru u doba kada je Bernardelli, zajedno s predstavnicima Petorice mudrih za trgovačke poslove, nastojao riješiti »duhanski kaos« u Istri.

Vlasnici gospoštija, nastanjeni uglavnom u Veneciji, odazvali su se pozivu zakupnika i izdali proklamacije o zabrani prodaje i sadnje duhana. Alvise Contarini objavio je proglas u Završju i Kostanjici; zakupnikove sugestije doslovce je preuzeo i pretvorio ih u zakon.[46] Slično je učinio i plemić Girolamo Grimani kada je polovicom prosinca 1778. u Veneciji donio propise za svoje feudalne jurisdikcije i objavio ih u Savičenti i Vižinadi.[47] I »gospodarica Barbana i Raklja Cattarina Loredan Kavagliera Mocenigo« (tako u originalu!) također je u svojoj palači u Mlecima dala načiniti terminaciju o prometu duhanom i zabranama u vezi s njim.[48] Odredbe proglasa barbanski je kapetan bio dužan javno obznaniti u Barbanu, Raklju i luci Pisak, te u pojedinim manjim selima jurisdikcije. Iako je Katarina Loredan-Mocenigo najopširnije obrazložila svoje prohibicijske mjere, u suštini je i ona ponovila zakupnikove prijedloge. Ipak je u terminaciji označila kojim će kaznama podlijegati prekršitelji propisa i krijumčari duhana (za pomorce je bilo predviđeno sekvestriranje broda). I tu je smio kružiti samo duhan nabavljen od državnoga zakupnika u Kopru. U završnom se dijelu terminacije ističe:

»Bit će se, dakle, slobodno svakome podaniku opskrbljivati duhanom, bilo u prahu bilo u listovima, radi raspačavanja na veliko ili na malo, a i za vlastite potrebe.

Opskrba, odnosno kupnja, moći će se obavljati jedino u koparskome javnom zakupništvu i to po jednakim i umjerenim cijenama i s popustom od 18 posto na bilo koju kvalitetu duhana, pa njegova prodaja na malo i na veliko ne smije prelaziti cijenu koju odredi zakupnik u Kopru. Prekršitelji će biti kažnjeni tako da će morati nadoknaditi štetu onima koje prevare i povrh toga platiti blagajni deset dukata kazne.«[49]

Privatna je vlast, dakle, prva povukla represivne poteze prema krijumčarima i uzgajivačima duhana na istarskome mletačkom posjedu. Javna je vlast još neko vrijeme oklijevala prepuštajući zakupnicima — koji se u dokumentima javljaju pod različitim i pravno nedovoljno jasnim nazivima (*apaltador, partitante, impressario*)[50] — da sami organiziraju (i financiraju!) mjere za sređivanje stanja na duhanskome tržištu u Istri. Potkraj siječnja 1779. jedan od zakupnika, po imenu Girolamo Manfrin, koji nosi titulu *Impressario generale de'Tabacchi,*[51] uputio je prosvjed *Petorici mudrih za trgovačke poslove,* odnosno »inkvizitoru za duhan«, zbog »velikih nereda

[46] ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6 (s. d.).
[47] Isto. Data in Venezia 15. X. bre 1778.
[48] Isto. Data dal Nostro Pallazzo di Venezia li 22. X. bre 1778.
[49] Isto. — Terminacija Katarine Loredan-Mocenigo objavljena je u sklopu opsežne građe koju je priredio Danilo K l e n, Dopune objavljenim kodeksima Loredanskih terminacija za Barban i Rakalj. Neka razmatranja u vezi s njima — kao uvod, *VHAR,* VI—VII, 1961—62, 419—20.
[50] Prema Boeriju (n. dj.) i Rezascu (n. dj.) — *ad vocem* — izlazi da su ta tri naziva sinonimi i da znače zakupnika daće, građanina ili nobila koji je na javnoj dražbi platio najvišu cijenu zakupa (u ovome slučaju duhana). No, budući da se u dokumentima druge polovice XVIII. stoljeća jasno razlikuju ta tri naziva, držim da je postojala neka distinkcija i gradacija u njihovu pravnom položaju.
[51] ASV. CSM. Diversorum. Busta 391, n. 163. — Kako je već spomenuto, taj je naziv u Boerija (n. dj., 331) protumačen kao istoznačnica s nazivom *apaltador,* odnosno *Fermiere del tabacco (o dei dazii),* tj. zakupnikom koji je putem dražbe stekao pravo da ubire daću od prodana duhana, ali je prethodno državnoj blagajni platio zakupni iznos.

i zloporaba [...] samovoljne sadanje [...] i potajnoga unošenja [duhana]«,[52] što mu je onemogućilo da plati dug i dobije razrješenje zakupnoga ugovora. Delegirani sudac, naime, nije htio »zaključiti zakup« dok zakupnik ne sredi svoje račune i podmiri dugovanje.

Manfrin je još jednom upozorio na razliku između oštrih zakona o soli i potpuno slobodne trgovine duhanom koja izmiče državnome nadzoru i šteti javnim prihodima. Budući da su vlasnici feudalnih jurisdikcija donijeli propise protiv neregularnih poslova s duhanom, Manfrin u pismu »inkvizitoru« upozorava da je prijeko potrebno da to učini i središnja vlast i da što prije donese »statutarne propise i zakone u interesu Principata«.[53]

Mletačka se administracija i u ovome slučaju pokazala veoma sporom: ni poslije mjesec dana nije ništa poduzela. Manfrin je u početku veljače 1779. ponovio svoj zahtjev složivši se s prijedlozima koje je iznio zakupnik Bernardelli.[54] Tek su se tada sastala Petorica mudrih (*Girolamo Gradenigo, Vicenzo Barziza, Gabriel Manolesso, Zan Alvise Mocenigo* i peti *Savio alla Mercanzia* čiji je drhtavi potpis potpuno nečitak) i uputila pismo Senatu s upozorenjem da je zbog važnosti trgovine duhanom i zaštite državnih interesa potrebno poduzeti zakonske mjere protiv sadnje i nekontrolirane prodaje toga artikla u Istri. Ukazuje se na činjenicu da je Carlo Bernardelli uložio u zakupnički pothvat »golemu svotu od 378.875 lira« i da će pokrajinski fisk u Kopru od toga ostvariti dobitak za 84.785 lira veći od prošlogodišnjega. Zato je potrebno, drže *Savj*, da se i na promet duhanom primijene »oštri javni zakoni za sol« (*pubbliche robuste Leggi saliche*) i da državna vlast slijedi primjer gospodara feudalnih jurisdikcija koji su takve terminacije već izdali.[55]

U izvornim se vijestima, pa i u tome prilogu, može pratiti kako su prijedlozi koje je u svojem interesu formulirao podzakupnik Bernardelli predloženi i najvjerojatnije i usvojeni u Senatu. Podržana od generalnog »impresarija« Manfrina, a osobito od kompetentne i autoritativne institucije *Petorice mudrih*, inicijativa provincijskoga *dacijara* vinula se do razine zakonskih propisa za mletački dio Istre. Iako nedostaje cjelovita dokumentacija, neke indicije upućuju na zaključak da je vlast i provela mjere koje su predložila *Petorica mudrih* i njihov inkvizitor, te da je krijumčarenje duhana bilo obuzdano, a prodaja stavljena pod nadzor zakupništva u Kopru.

Fiskalna represija i »negativna socijalizacija« (kao zaključak)

Gotovo sa sigurnošću treba pretpostaviti da je duhan počeo prodirati u mletačku Pokrajinu Istru u drugoj polovici XVII. stoljeća i da je tu osvojio tržište i osigurao dobru prođu, ali je, istodobno, izmicao nadzoru lokalnih i središnjih vlasti. Kao glavna središta iskrcivanja krijumčarskoga duhana u Istri spominju se Rovinj, Vrsar, Rabac i Plomin, a kao mjesta preprodaje

[52] ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6 Alegat (»dei sommi disordini [...] dagli arbitrarj impianti [...] dalle clandestine introduzioni«).

[53] Isto.

[54] ASV. CSM. Diversorum. Busta 391, n. 163.

[55] Isto. — Petorica mudrih također navode da bi za reguliranje trgovine duhanom u »državnom« dijelu mletačke Pokrajine Istre trebalo provesti upravo one mjere koje je predložio podzakupnik Bernardelli i ponovio »generalni impresarij Manfrin«.

(i sadnje) — privatne feudalne gospoštije Barban, Rakalj, Savičenta, Vižinada, Kaštelir, Završje, Kostanjica, Momjan i Funtana. Iz tih se područja opskrbljivala čitava Pokrajina Istra, a nije isključeno da je duhan prelazio i mletačko-austrijsku granicu, premda se to u građi ne spominje.

Već od početka XVIII. stoljeća središnje i lokalne vlasti nastoje obuzdati i kontrolirati uvoz albanskog, kotorskog i dalmatinskog duhana, tu naoko sitnu, ali u suštini financijski veoma probitačnu i učestalu krijumčarsku trgovinu koja ugrožava prihode koparskih zakupnika daća. Prvi zakonski propisi o zabrani raspačavanja i sadnje duhana na području mletačkoga dijela Istre izdani su, koliko se može zaključiti iz dosad pronađenih arhivskih izvora, 2. veljače 1702, ali ni taj dekret ni oni kasniji nisu mogli obuzdati krijumčarenje. Ono je, štoviše, dostizalo sve veće razmjere, utoliko više što je potajice uneseni duhan izmicao svim transportnim i prodajnim porezima, plaćanju raskuživanja u lazaretima itd. Upravo je zato i mogao dugo zadržati veoma nisku cijenu. Krijumčari i raspačivači duhana ostvarivali su velike zarade, dok su zakupnici daće na duhan u Kopru ostajali bez prihoda i upućivali prosvjede i lamentacije središnjoj vlasti i njezinu organu *Cinque Savj alla Mercanzia.*

Kada je potkraj sedamdesetih godina XVIII. stoljeća poduzet novi pokušaj sređivanja fiskalno-pravnih problema oko uvoza, krijumčarenja i prodaje duhana, istarsko je stanovništvo bilo već potpuno prihvatilo uživanje te opojne biljke. Upravo iz toga vremena sačuvale su se vijesti o razgranatoj uporabi duhana u južnom dijelu Istre. U tijeku procesa protiv grupe razbojnika koja je napadala seljake u Raklju, Krnici, Mutvoranu, Marčani i okolici mnogi su svjedoci spominjali da su prilikom prepada morali članovima družine dati duhan koji su imali kod sebe. Tako je, primjerice, Grgo Kostešić, »sudac u Mutvoranu, nastanjen u Kavranu«, opisao svoj susret s razbojnicima na ulasku u selo. U zapisniku je ostala zabilježena Kostešićeva izjava da su razbojnici od njega tražili »šmrk burmuta« *(una presa di Tabacco)*, no da se on ispričao kako je sve potrošio i pri tom, da potkrijepi svoju tvrdnju, izvadio iz džepa praznu »škatuljicu« *(scatola)* u kojoj je držao duhan.[56] Dva dana kasnije saslušan je »doktor Filip Lazarić iz Medulina, kapelan u Marčani«, koji je također izjavio da su ga potkraj svibnja 1776. razbojnici zaustavili u Marčanskoj šumi i, između ostalog, zahtijevali da im dade duhana. Naveo je riječi koje je »u ilirskom jeziku« izgovorio razbojnički vođa: »*Pope daimi Tabacca*« i druge koje je kasnije dodao član družine: »*Spraznimi Tabacca.*« Svećenik je, kao i spomenuti Kostešić, držao duhan u škatulji, dok su razbojnici imali »tabakeru od roga« (*Tabacchiera di corno*).[57]

Pušenje, žvakanje i šmrkanje duhana postaje svakodnevnom pojavom, dijelom »negativne socijalizacije« koja se vršila u svim dijelovima Evrope i svijeta i kojoj Istra i nije mogla izbjeći. Duhanski prah i duhansko lišće tada su već uvelike nadraživali sluznice usta i nosa većine odraslih Istrana, a dim ispunjavao prostorije mnogobrojnih *betula* (gostionica, krčma) i privatnih kuća. Puši se već posvuda, duhan postaje sredstvo približavanja ljudi,

[56] ASV. Consiglio dei X: Processi Criminali. Pola. Busta 1. Adi 15. Giugno 1777. Costituto di Gregorio Costessich attual Giudice di Momorano abitante a Cavran.

[57] Isto. Adi 17. Giugno 1777. Costituito del Reverendo Dottor Filippo Lazzarich da Medolin atual Capellano di Marzana.

nestaju zabrane, čak i Crkva ublažava svoje nekadašnje intransigentno stajalište prema duhanu (u XVIII. stoljeću neki istarski svećenici uživaju duhan i ne smatraju to nikakvim »grijehom«); seljaci i građani nose sa sobom »škatulje« i »tabakere od roga« pune duhana...

Sukob oko fiskalnih davanja, nadzora trgovine i istarskih duhanskih putova nije se gotovo uopće odrazio na prođu duhana u gradu i selu. Opojni mirisni dim krdže i duhana već je bio osvojio istarskoga čovjeka i ušao u njegovu svakodnevnicu. No, s druge strane, energični zahtjev *Petorice mudrih* da se pristupi »trenutnom istrebljivanju nereda« *(immediata estirpazione de' disordini)*[58] u duhanskim trgovačkim poslovima, naišao je, konačno, na odjek u Senatu. Time su uslišani i dugogodišnji žalopojni prosvjedi koparskih zakupnika daća na duhan kojima je privatno raspačavanje uvezenog duhana i njegovo uzgajanje u Istri odzumalo mogućnost zarade. Iza svih tih nastojanja stoji, zapravo, težnja državne vlasti za uspostavljanjem monopola nad prodajom duhana. I na istarskom se tlu moralo konačno dogoditi ono što je bio općeevropski proces. Potajnom uvozu duhana zadan je težak udarac. Krijumčarenje se, dakako, nastavilo i dalje, ali su njegovi razmjeri bili znatno suženi. Za razliku od ostalih privrednih djelatnosti, koje su potkraj vladavine Republike Sv. Marka bile u veoma lošem stanju, vlast je promet duhanom uspjela zadržati u svojim rukama. Svjedoče o tome i podaci što ih je prikupio i sistematizirao, devet godina poslije pada Venecije, Napoleonov državni savjetnik G. C. Bargnani, kojemu je bila povjerena zadaća da svestrano istraži prilike u bivšem mletačkom dijelu Istre i predloži mjere za oživljavanje gospodarstva.[59] U njegovu opsežnom izvještaju nalaze se i podaci o duhanu u Istri.[60] Iz tabelarnih pregleda prihoda od prodaje duhana može se razabrati da je čisti probitak (*ricavo netto*) od konca ožujka 1803. do konca veljače 1804. (što odgovara mletačkom računanju godine — *more veneto)* iznosio 44.856,2 lire, a u istom razdoblju 1804—5. 61.334,5 lire.[61] Podaci također pokazuju da je znatno opala krijumčarska trgovina, jer je u prvom jednogodišnjem periodu ubrano 1.210 lira globe, a u drugom samo 450 lira.[62] Doduše, sve krijumčare pomorska milicija nije uspjela uhvatiti, pa podaci sami po sebi imaju tek relativnu vrijednost. Ipak je očit pad krijumčarenja duhana: g. 1804—5. naplaćena globa od uhićenih krijumčara duhana iznosila je samo 0,7% od ukupnih prihoda.

Osvrćući se na nekadašnji mletački dio Istre, Bargnani je mogao ustvrditi: »S monopolom na duhan u Istri se upravljalo savršeno kao i u ostalim mletačkim pokrajinama. Bilo bi, dakle, suvišno uvoditi novotarije...«.[63]

Podaci savjetnika Bargnanija jasno pokazuju da je dobro uhodane i probitačne poslove s duhanom *Serenissima* ostavila u naslijeđe austrijskoj,

---

[58] ASV. CSM. Diversorum. Busta 391, n. 163. Datum del Magistrato de' V. Savj alla Mercanzia li 4. Febraro 1778. More Veneto (tj. 1779).

[59] Elio Apih, Il Rapporto sull'Istria del Consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnani (1806), *Atti CRS*, XII, Rovigno-Trieste 1981—82, 203—335. (Originalni tekst izvještaja pohranjen je u Državnom arhivu u Milanu, Fondo studi, parte moderna, cartella 1158.)

[60] Isto. Usp. tekst na str. 254. i tabele na str. 305. i 306.

[61] Isto, 305—6.

[62] Na i. mj.

[63] Isto, 254 (»La privativa del tabacco, si amministrava nell'Istria perfettamente come nelle altre provincie venete. Quindi sarebbe superfluo l'innovarvi [...]«).

francuskoj i drugoj austrijskoj upravi. Bila je to iznimka u njezinoj gospodarsko-financijskoj djelatnosti u Istri.

Uloga koju je duhan imao u svakodnevnome životu istarskoga stanovništva formirala se još u doba Mletačke Republike, a svoje kvaziimobilno »dugo trajanje« zadržala je i u tijeku XIX. i prvim decenijima XX. stoljeća. No, to je još nenapisana društveno-gospodarska povijest duhana na istarskome tlu.

Prilozi

a) *Memoriale podzakupnika daće na duhan Carla Bernardellija (ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6)*

Illustrissimo Signor Signor Paron Colendissimo

La confusa situazione in cui al presente ritrovasi questa Provincia dell'-Istria in rapporto alla pubblica Azienda del Principato, ch'è il Partito del Tabacco, come mi riusci di opportunamente rilevare nel giro, che feci de' fuochi della medesima non sà in verun modo dispensarmi dal ricorrere a Vostra Signoria Illustrissima, di cui n'è il principal interesse colla narrazione de' sommi disordini in essa ritrovati, affinchè non rimanga più inoltre in un così lagrimevole stato d'abbandono; mà anzi mediante il di Lei valevole presidio venga della Sovranità del Serenissimo Prencipe posto quell'adecquato(!) riparo, che sarà giudicato confacente, onde non abbia in breve tempo a verificarsi in essa il deperimento di questo Partito, ed io non sia contro mia voglia costretto alla rinoncia della nuova assunta subaffitanza, che in caso diverso, e non apposti li necessarij provedimenti non mi permetterebbe di supplire al gravoso assunto peso delle Ratte, eccedente in vero, perche aumentato di L. 8544.— annue di più della cadente Condotta, e ciò con la fede di dover essere assistito nella regolazione della medesima.

Comecchè pertanto questa Provincia è composta da diverse città, Terre, Castella e molto copiosa di Porti marittimi, cosi incominciarono dalla Terra d'Albona, dove ebbero principio le mie indagini.

Contro ogni mia aspettazione in quella Terra sebbene non popolata nell'esterno, pur nonstante estesa di Territorio vicino e copioso, trovai libero il comercio del genere a segno, che non vi é Bottega in cui non si vende Tabacco, e quel che é più riflessibile a prezzi vilissimi, dimodoche la miglior qualità del soprafino colà si vende a soldi quattro all'oncia, ed il più ordinario perfino a soldi uno all'oncia.

Insinuatomi a rintracciare il mottivo di una tale scandalosa libertà, ritrovai vantare quella Terra un Privileggio ottenuto per quello mi fù rifferito ancor nell'anno 1400[64] tempo della sua dedizione in forza del quale quei abitanti si professano essenti da ogni Gabella fuorche dal pagamento del Dazio

[64] Labin se predao Veneciji g. 1420 (vidi bilješku 32).

Instrumenti, e Testamenti, Dazio, che si paga in questa Fiscal Camera di Capodistria.

Questo tale privileggio a me sembra non attendible, e non operoso nella presente materia, perche concesso in tempi non era in uso, e nemen noto il Tabacco, e specialmente in questa Provincia. E perchè il Dacio sul Tabacco, e Dacio di nuova Imposta esiggibile per Statutaria Sovrana Massima, e per la singolarità de'Proclami, che la riguardano sopra qualunque Giurisdizione, che fosse stata per lo passato, ò non esente, privileggiata, ò non privileggiata, come si rileva dall'unito, che mi preggio di rassegnarle.

Ciò che più è degno di riflessione è il vedersi ivi impunemente violato il Decreto 3 Febraro 1702, e successivi tutti proibenti la piantaggione del genere, e ciò a pretesto della pretesa liberta ed esenzione d'ogni Gabella.

Sorprende poi, che col pretesto medesimo siasi invalsa, né mai sia stata repressa l'intolerabile consuetudine, che nelli mesi di Ottobre, Novembre, e X.bre si effettuino liberi gli approdi di certe Tartanelle de'Bocchesi provenienti dall'Albania alle Rive del Porto Rabaz distante dalla sudetta Terra tre miglia circa, li quali senza riguardo alla tanto gelosa matteria di Sanità scaricano le Foglie, che vengono condotte da quei Negozianti nelle proprie loro Abitazioni, senza la produzione degli attesti di Espurgo voluti dalle provide Leggi del nostro Serenissimo Dominio, quasi, che Albona fosse Terra non Suddita, nè dipendente nemeno nella matteria di Sanità.

Nel restante dell'anno poi que' Sudditi si provedono del loro occorente di Foglie, e Farine d'Ungheria da certi Marinari di Fiume, e Segna, li quali, come non molto distanti quasi giornalmente si accostano alle Rive del Porto sudetto e quindi girano tutto il Littorale di questa Provincia.

Mi tradussi guindi a Barbana Giurisdizione della Nobil Donna Cattarina Loredan Mocenigo, dove al paro di Albona ritrovai libero il Comercio, e Piantaggione valendosi quegli abitanti per le Proviste del Porto di Pesacco distante tré miglia dalle loro abitazioni. Di là passai a San Vicenti, Visinada, e Castelier, luochi tutti soggetti al Dominio del Nobil Homo s.r Girolamo Grimani, indi e Piemonte, e Castagna Giurisdizione del Nobil Homo s.r Carlo Contarini del Zaffo, ed in questa pure libera ritrovai la vendita in ogni Bottega, ed a prezzi vilissimi.

Tale libertà si fà talmente rovinosa all'innocente interesse di questo Partito non solo perchè confinando quei louchi cogli altri allo stesso soggetti ivi concorrono li vicini alla provista del loro occorente stante la minorità de' prezzi, ma perché inoltre insinuandosi le Brazzere de' Rovignesi per il Porto Quieto nel Fiume Bastia[65], ed accostati alle Rive dello stesso dalla parte soggetta alle precitate Giurisdizioni gli abitanti di que' contorni non solo, mà anche quelli de' luochi più lontani avvertiti dalli Padroni Venditori calano sotto l'ombra di quegli asilli di sicurezza a farsi le necessarie proviste.

In tal guisa oltre al sensibile discapito, che rissente questo Partito per la libertà dela vendita nelle sudette Giurisdizioni, molto più rovinoso si fà il danno, che ne soffre per le introduzioni clandestinamente fatte ne'

[65] Sastavljač ili pisar isprave zamijenili su zemljopisne pojmove: luka se, naime, zove Baštija (*Bastia*), a rijeka Mirna (*Quieto*).

luochi circonvicini non solo, mà anche ne' più rimoti, dimodoche il ricavato degli altri Porti allo stesso soggetti è il più miserabile, che dir si possa.

Di tale scandaloso abuso, che non può mai certamente credersi a cognizione della Nobil Donna, e Nobil Huomini Padroni delle sudette Giurisdizioni è pregata Vostra Signoria Illustrissima farne consapevoli gli stessi nella sua purità, e di far loro le più fervide instanze onde abbino a porvi ripari, che dalla notoria loro Giustizia saranno giudicati confacenti presente importante materia affinchè in caso diverso non si abbia a verificare l'irreparabile estremo eccidio della mia innocente Famiglia per li graovosi assunti impegni.

Sù lo stesso piede si regge il Castello Momiano Feudo delli Signori Conti Rotta, e l'abuso stesso corre in Fontane Feudo di questo Signor Conte Nicolò Borisi, avendo quest'ultimo luoco un miglio circa distante il suo Porto dove si caricano il Fassi[66] per la Dominante, nel quale, come negli altri sopra indicati capitano li Bocchesi, e Rovignesi condottieri del genere.

La Terra di Rovigno pure copiosissima di abitanti abbenchè non vanti nè Privileggi nella sua dedizone, ne sia soggeta ad altrui privata Giurisdizone pur nonostante fà un libero traffico del genere non solo al minuto nell'interno, mà anche all'ingrosso, dimodo che moltissime Brazzere de' Rovignesi al giungere de' Bastimenti provenienti dal Levante, ed Albania, tuttochè non espurgati se li accostano, ed acquistando quella porzione di Foglie che sia addattata alle loro forze passano allo smercio delle stesse in ogni luogo di loro piacere in questa Provincia non solo, mà anche nel Friuli, e nello stesso Dogado insinuandosi nelli Porti più deserti, e quindi per le Fiumere clandestinamente lo esitano in sommo discapito de' respettivo Partitanti, il che eseguiscono senza minima rifflessione alla tanto gelosa matteria di salute, sicuri di non esser da chi si sia molestati per non esservi in tutta questa Provincia ne meno un Publico Legno, che dia soggezione almeno alli contrafacenti.

Dalla sin qui esposta lugubre mà veritiera serie de' fatti che ad ogni ora sono riscontrabili può Vostra Signoria Ill.ma chiaramente desumere quale sia lo stato di questa Provincia, ed in quale infelice situazione io mi ritrovi aggravato del peso di Lire 32.000.—annue de' piccoli, alle quali unendo il troppo sensibile discapito della valuta, che qui corre col computo dell' otto per cento ammonta alla rifessible summa di Lire 34 560.— annue, oltre le tante necessarie spese di proviste del genere d'Agenzie, d'Affitti di utensili, ed altre a Vostra Signoria Ill.ma purtroppo note.

Per pressidiare pertanto in qualche modo questo Partito, il di cui estremo disordine, se prima fosse stato a mia cognizione mi avrebbe interamente rimosso da ogni aspiro, e perchè sia riparato il deperimento di quest'Azienda certamente influente ai riguardi del Publico Erario, l'umiltà mia non sà conoscere miglior espediente di quello, che in seguito sono per esporre alla di Lei saviezza. Non contrario egli in minima parte alle provide Leggi di questo Governo sperare voglio pienamente accolto, ed esaudito.

Comecche adunque lo smercio delle Foglie d'Albania proviene parte dalli Bastimenti de'Schiavoni, che conducono le sudette ò sia in codesta Domi-

[66] »Caregador di Fontane« spominje se i u mletačkom katastiku iz XVI. stoljeća. Usp. Danilo Klen, Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566, *VHARP*, XI—XII, 1966—67, 33.

nante, oppure nella conterminante Città di Trieste, il che si fà dalli stessi liberamente senza violare in minima parte le provide Leggi emanate nel proposito della Disciplina da tenersi nel carico delli Bastimenti sudetti, e ciò per esser le Foglie, che quì vengono smerciate di sola ragione, ò sia portate de' Marinari respettivi Bastimenti senza esser descritte nelle Polizze di carico, e parte di certe piccole Tartanelle de' Bocchesi, ed Albanesi, li quali e per le spese, e per la perdita del tempo non s inducono ad assoggettarle alle Leggi delli Lazzaretti; mà clandestinamente le scaricano, e quindi si dispergono per la Provincia tutta, e ne' luoghi sopra enunciati, dalla quale scandalosa dispersione non si può, che una volta, ò l'altra attendere qualche infezione, che Iddio Signore tenga lontana, cosi per impedire tali riflessibilli disordini unico espediente sarebbe la destinazione di un piccolo proporzionato Lazzaretto situato ò nelle pertinenze di Orsera, ò della vicina Città di Parenzo eretto per questo unico mottivo, il quale avesse a ricevere, ed espurgare tutte quelle Foglie, che fossero per essere allo stesso da me soltanto consegnate, e le quali al presente vanno disperse come sopra, mentre in quel caso, abbenchè con mio incomodo, mà coll'oggetto di eliminare li contrabandi io sarei il Compratore di tutte le sudette Foglie sempre però colli dovuti, e prescritti riguardi di salute.

All'uso di tale piccolo Lazzaretto previo il dovuto ristauro servir potrebbe forse quel Luogo, ch'è nel Porto d'Orsera dove sono soliti ad approdare ler lo più li Bastimenti suespressi oppure quel Luogo di Sanità, ch'è nella Città di Parenzo.

Come avrebbe ad essere soggetto questo alla Publica Rappresentanza di quel Luogo alla di cui Giurisdizione fosse per essere annessa Orsera, cosi non avrebbe sotto qualsisia colore, ò pretesto a ricevere in alcun tempo nè da chi si sia qualsivoglia altra sorte di mercanzia con tutte quelle prescrizioni in seguito, e providenze, che dall'Eccellentissimo Magistrato alla Sanità fossero per essere stabilite.

Per tener poi in qualche freno li Contrabandieri, e specialmente li Rovignesi, che a tutte le ore girano quà, e là colle loro Brazzere, vendendo Tabacco d'ogni qualità, necessaria si renderebbe ad esempio di quanto si pratica providamente per li Partito de Sali, la dimora di un Felucone armato di Milizia, e ben diretto da onorato Uffiziale, il quale nelle acque di questa Provincia dimorando ogni anno dal primo di Ottobre fino l'ultimo marzo unicamente indipendentemente dalle Cariche Provinciali corseggiare colla mia intelligenza, e per questa sola matteria quel Littorale.

A questa truppa io contribuirei mensualmente quanto contribuiscono alla propria gli attuali Partitanti de' Sali.

Quest' é la debole opinione mia che mi dò l'onore di assoggettare. Non contraria alle pubbliche Leggi, ed in coerenza alla nostra Scrittura si rende degna dal di Lei accoglimento, e tuttela affinchè riporti li giusto effetto nel pronto riparo di tanti disordini in questa gelosa matteria, né abbiasi colla rovina dell' inocente mia Famiglia a verificarsi l'ultima degezione di quest' Azienda in questa Provincia, nè Vostra Signoria Ill,ma abbia a soggiacere alla perdita della fissata corrisponsione, alla quale in caso diverso io ne reste-

rei certamente incapacitato. Con che raccomandandomi di nuovo al di Lei valido Pressidio con piena stima, ed ossequio mi preggio d'essere.

Di Vostra Signoria Illustrissima Umillissimo
Devotissimo, ed Obligatissimo servitor
Carlo Bernardelli
Capodistria li 8. Agosto 1778.

b) *Sažetak prijedloga zakupnika duhana u Kopru za reguliranje prodaje duhana u privatnim gospoštijama (ASV. CSM. Diversorum, Busta 390, n. 6. Sine loco, sine data; nepotpisano)*

Proposta del Partitante dell'Istria per le Giurisdizioni

Che li Sudditi delle Giurisdizioni siano obbligati dalli Nobil Huomini Giurisdicenti a dover ricevere dal Partito di Capod'Istria tutti li Tabacchi in polvere per venderli al minuto nelle sudette a quei prezzi, che li verranno fissati dal Partitante sudetto, li quali saranno uniformi a quelli delli Confinanti Venditori della Provincia.

Che sia vietato espressamente sempre però dalli sudetti Nobil Huomini Padroni il pistare, macinare, e molto più il piantare la minima qualità, e quantità delle Fogile, nemeno sotto pretesto di uso proprio delli Sudditi sudetti.

Il Paritante dell'Istria poi s'impegna di Somministrare l'occorrente de' Tabacchi delle qualità stesse, che veranno consegnati alli venditori Confinanti con un dieci per cento di meno nelli prezzi di quelli che dagli altri Venditori della Provincia li saranno pagati, attese però le condizioni, come sopra, e ciò stante la Venerazione, che professa agli Eccellentissimi Padroni delle Giurisdizioni sudette etc.

c) *Proklamacija Girolama Grimanija, feudalnoga gospodara Savičente i Vižinade, o zabrani krijumčarenja, prerađivanja i prodaje duhana (ASV. CSM. Diversorum. Busta 390, n. 6. Data in Venezia 15. X.bre 1778)*

Copia Noi Girolamo Grimani etc.

Nel mantenere illesi li diritti di codesta nostra Giurisdizione, si è da noi avuto, e si vuole avere il dovuto riguardo alle Leggi, et interesse del Principato.

Rilevandosi però, che nel capo dei Tabacchi ch'è una delle principali, e più gelose Regalie del medesimo, si eserciti da codesti Sudditi nostri l'arbitrio di provedersene furtivamente anche da' Luoghi di Estero Dominio; Deliberiamo di ponere riparo al disordine, e però col presente Proclama nostro terminiamo, et ordiniamo.

Che sia vietato a chiunque della nostra Giurisdizione il pistare, macinare, e molto più il piantare la menema quantità di Foglia, nè pure per proprio uso — Che resando Libera a chiunque della Giursidizione la vendita de' Tabacchi al minuto, debba però chiunque volesse provvedere, ò per vendita, ò per uso ricorrere unicamente al Publico Partito di Capo d'Istria dal quale

gli saranno dati li Tabacchi in polvere al prezzo più equo, e discreto, cioé col dibattimeno di un dieciotto per cento sopra ogni qualità de' Tabacchi —

Nelle vendite all'ingrosso, et al minuto in detta nostra Giurisdizione dovranno innalterabilmente osservarsi li prezzi medesimi che veranno fissati dal Partitante di Capod'Istria e correranno sì all'ingrosso, che al minuto in Capod'Istria medesima —

Et al presente dovra dal...* essere fatto publicare coi modi soliti, affiggere, registrare in Cancellaria, e consegnare ai Capi della Communità, e del Popolo per universale notizia, ed inviolabile osservanza.
Data in Venezia 15. X.bre 1778.

d) *Prosvjed Girolama Manfrina, generalnog impresarija za duhan, Petorici mudrih za trgovačke poslove i njihovu inkvizitoru (ASV. CSM. Diversorum. Busta 391, n. 163. Sine loco, sine data; nepotpisano)*

Illustrissimi, et Eccellentissimi Signori V Savj alla Mercanzia
Illustrissimo, et Eccellentissimo Signor Inquisitor ai Tabacchi

Alli generali, mà tutte uniformi vociferazioni dei sommi disordini ed abusi, che universalmente corrono nella Provincia dell'Istria in proposito di Tabbacchi derivanti non solo dagli arbitarj impianti di detto genere, mà anche dalle clandestine introduzioni del medesimo fino dagli Esteri Stati intieramente confrontano, li riscontri avvanzati alla Generale Impresa de' Tabacchi da Carlo Bernardelli Subapaltadore della Provincia stessa colla diffusa Lettera, che Io Girolamo Manfrin Servo, e Suddito ossequissimo di Vostre Eccellenze non posso dispensarmi per la gravità dell' argomento dal rassegnare a questo Eccellentissimo Magistrato Giudice delegato in tanta importanza d'affare.

In cosi reo comercio reso già libero a fronte delle saliche robuste pubbliche Leggi, e con scandalo universale sonosi rese sopra tutte osservabili, come si raccoglie dalla predetta lettera Albona, e Rovigno, Barbana Giurisdizione della Nobil Donna Cattarina Loredan Kavagliera Mocenigo, San Vicenti, Visinada, a Casteler Giurisdizione dell'Ecc.mo s.r Girolamo Grimani, Piemonte, e Castagna Giurisdizione dell'Ecc.mo s. r Carlo Contarini dall' Zaffo, non che li due Feudi di Momiano dipendente dai Conti Rotta, e di Fontane dipendente al Sig.r Conte Borisi.

Sarebbe desiderabile, che a quel patrio Zelo, e fervore, con cui si presentarono prontamente gli Ecc.mi suacenati Giurisdicenti per l'imediata estirpazione di disordini tanto decisivi, e dei rei introdotti abusi in riflesso alle pubbliche Statutarie Leggi ed all'interesse del Principato, come Vostre Eccellenze raccoglieranno dalle annesse loro Terminazioni, corrispondesse la dovuta subordinazione degli altri Sudduti Luoghi mà poichè è assai difficile, e quasi impossibile di ciò ottenere singolarmente per la coruttella de' tempi presenti, e per la radicata censurabile pratica senza la mano forte di questo Augusto Vigile Governo, io mi facito lecito di proporre a Vostre Eccellenze que' espedienti, che nella suriferita lettera presnta il predetto

* Ispušteno u originalu, na mjestu gdje je bilo predviđeno navođenje imena činovnika koji je praklamaciju trebao javno obznaniti podanicima jurisdikcije.

Subapaltadore Bernardelli come li soli capaci, ed atti a toglierne li perniciosissimi efetti.[67]

— ommissis —

Rassegnata all'Ecc.mo Magistrato la gravissima matteria che imediatamente per se stessa interessa li riguardi del Principato, e del Pubblico Erario dipenderà la riverenza mia a quella del Subapaltadore Bernardelli dalle sapientissime, e matture disposizioni di Vostre Eccellenze. Grazie etc.

e) *Pismo Petorice mudrih za trgovačke poslove mletačkome Senatu (ASV. CSM. Diversorum. Busta 391, n. 163. Datum del Magistrato de' V Savj alla Mercanzia li 4. Febraro 1778. More Veneto [tj. 1779])*

Serenissimo Prencipe

Versa sui sommi disordini, e perniziosi abusi, che universalmente corrono nella Provincia dell'Istria in proposito di Tabacchi derivati dagl'arbitrarj Trapianti di detto Genere, mà molto più dalle clandestine introduzioni del medesimo degl'Esteri Stati, un Memoriale fondato sulle rappresentanze di quel Subapaltadore predetto né scorsi giorni al Magistrato Nostro dal Suddito Signor Girlomao Manfrin, che ne assunse l'iminente generale Impresa per la grandiosa Summa di Ducati 378 875 Valuta Corrente all'Anno, col riflessibile annuo aumento in vantaggio del pubblico Erario di Effettive Lire 84 785.— circa in confronto delle passate deliberazioni.

— ommissis —

[...]Noi con piena persuasione le proponiamo a Vostre Eccellenze per quelle commissioni, rispetto alla ricercata instituzione del Lazzaretto per l'espurgo de' Tabacchi, che colla maturità loro crederan di rilasciare al competente Eccelso Magistrato della Sanità, e per dispendere colla dovuta rassegnazione quanto allo stabilimento di un permanente Felucone armato nei suaccenati Mesi dell'Anno a peso del Subapaltadore sudetto nell'Acque della Provincia dell'Istria, a similitudine di quanto venne fissato per il Partito de' Sali, di cui niente meno è interessante quello de' Tabacchi, dalle Sovrane deliberazioni dell'Eccellentissimo Senato. Grazie etc. Dato dal Magistrato de' V. Savj alla Mercanzia li 4. Febraro 1778. More Veneto.

Girolamo Gradenigo Savio alla Mercanzia
Vincenzo Barziza Savio alla Mercanzia
Gabriel Manezzo Savio alla Mercanzia
Zuan' Alvise Mocenigo Savio alla Mercanzia
....* Savio alla Mercanzia

[67] Ispušten je dio pisma u kojem »generalni impresarij Manfrin« prepričava sadržaj Bernardellijeva Memorialea (vidi prilog *a*).
* Nečitko u originalu.

Miroslav Bertoša

SOME INFORMATION ABOUT THE SMUGGLING (AND CULTIVATION) OF TOBACCO IN ISTRIA IN THE 18TH CENTURY

Summary

In the field of Istrian history, nothing has been published either about the endeavors to cultivate tobacco in the Venetian part of Istria, nor about the widespread business of smuggling tobacco in this area. On the basis of sources reposited in the Archivio di Stato di Venezia (Senato secreta: Dispacci Rettori D'Istria, Provveditori alla Sanita i Cinque savj alla Mercanzia), the author has discovered and synthesized information about tobacco in the Venetian Provincia dell'Istria.

Although tobacco began to arrive in Istria in the second half of the 17th century, the first written news about the physico-legal questions of the importation and distribution of tobacco appeared in the Settecento. Tobacco was brought into Venetian Istria by tartanellas from Albania, Kotor and Dalmatia. The chief smugglers mentioned were sailors on the »bastimanti de Schiavoni« who, on their way towards Trieste and Venice, stopped off in Rovinj (Rovigno) and Vrsar (Orsero) and there clandestinely sold bales of tobacco to local buyers. Tobacco landed in the port of Rabaz at the foot of Labin (Albona) as well as in the neighboring Plomin (Fiamona). Private citizens of the feudal estate in Contea di Pisino were supplied with tobacco across the Plomin harbour. The major distributors of tobacco leaves and snuff in Istria were Rovinjans (Rovignesi) who went from harbour to harbour wath their own small boats (brazzaera) along the whole Istrian coast (e. g. Pessaco at the foot Barban, Carigador near Fontana, Bastia on the river Quieto). This tobacco was very inexpensive because no duties had been paid on it. The tobacco was most often cut and prepared for smoking or chewing, or as snuff, in individual feudal estates, i. e. in Castelnovo (Rachel), Barbans, Sanvincenti, Visinada, Piemonte, Castagna, Momian and Fontana. Tobacco was also sometimes cultivated on these estates.

Although the Venetian government forbade this activity any number of times beginning with a decree 1702, it wasn't until after the intervention of the subapaltadora and the impressario generale, the collectors of tax on tobacco sold in Kopar, that energetic measures were taken at the end of the 1770's. To begin with, at the Senate's demand, giurisdicenti from private feudal jurisdictions forbade the cultivation, import and distribution of tobacco within their domains. Afterwards, the felucone grande was sent from Venice to control smuggling on the Istrian coast. It appears that the proclaimed »immediata estirpazione de' disordini« was successful, and that the tobacco tax collectors in Kopar took this activity into their own hands.

From that time on, tobacco was bought from the tax collectors and sold at the price they fixed upon it. Nevertheless, the enjoyment of tobacco spread further in all levels of the Istrian population.

In the Provincia dell'Istria, the state succeeded in establishing a monopoly on the marketing of tobacco, from which it made a significant profit.

A selection of documents are presented in the article.